

# Under jorden i Göteborg Hälsa och sjukvård på 1800-talet

tA  
Arkeologerna

**Man kan fråga sig vad som var värst förr – sjukdomarna eller sjukvården? Först under 1800-talet började sjukvården så smått att likna den vi är vana vid. Men många svåra sjukdomar härjade fortfarande.**

## Smutsigt, trångt och helt livsfarligt

Göteborg var länge en ohälsosam plats. Människorna bodde trångt. Renhållningen fungerade dåligt och många saknade rent vatten. Detta gjorde att sjukdomar spreds snabbt. Människor som svult drabbades särskilt hårt. På landsbygden var miljön sundare.

Många människor dog av sjukdomar som vi kan bota idag, eller som vi har vaccin mot. Lunginflammation och andra inflammationer var vanliga dödsorsaker. Sjukdomar som tyfus, dysenteri, scharlakansfeber och kikhosta drabbade Göteborg i epidemier. De kom tillbaka flera gånger och dödade många människor. I slutet av 1800-talet var tuberkulos den vanligaste dödsorsaken. Flera av de här sjukdomarna är väldigt ovanliga i Sverige idag. Men de är fortfarande vanliga i många andra länder, särskilt i samband med naturkatastrofer.

I arbetarstadsdelar som Haga bodde människor trångt och omodernt. Göteborgs stadsmuseum (PDM) ▼



▲ Edward Jenner utvecklade vaccin mot smittkoppor. Här vaccinerar han sitt barn. Wikimedia (CC-BY-SA 3.0)

Under långa perioder var det fler som dog än som föddes i Göteborg. Befolkningen ökade ändå, men det berodde på att många flyttade till staden. Särskilt utsatta var barnen. Fram till 1860-talet dog vart femte barn i Göteborg innan det fyllt ett år.

Efter mitten av 1800-talet minskade dödligheten för både barn och vuxna. Människors hälsa blev bättre. Det berodde bland annat på bättre renhållning, högre levnadsstandard och vaccin. Men i arbetarstadsdelar som Haga och Landala var dödligheten fortfarande mycket högre än i Göteborgs centrum.

## Koleran drabbar Göteborg

Anders Ryberg arbetade på Gamla Varvet i Majorna. En morgon blev han sjuk. Arbetskamraterna hjälpte honom att ta sig hem. Anders dog samma dag. Morgonen efter dog hans hustru, och någon dag senare dog deras dotter. Koleran hade kommit till Sverige. Detta var i slutet av juli år 1834. Innan hösten var

Länge trodde folk att rökning var ofarligt eller till och med hälsosamt. Röklubb. Wikimedia (CC-BY 4.0) ▼







◀ Aderlättningsjärn som användes för att tappa blod. Nordiska museet (CC-BY-NC-ND)

slut hade nästan tretton tusen människor i Sverige dött, de flesta i Västsverige. Det här var den första koleraepidemin som drabbade Sverige. Under mitten av 1800-talet kom kolera tillbaka flera gånger.

Kolera är en magsjukdom, som leder till kräkningar och diarré. Den drabbade framför allt städer, där människorna bodde trångt. Det fanns inte bra avlopp. Därför kunde innehållet i dassen läcka ut i dricksvattnet och smitta många på en gång. Kolera smittade också direkt från människa till människa. Idag kan kolera behandlas. Men förr dog nästan hälften av de sjuka.

När kolera bröt ut i Göteborg gjorde staden vad den kunde för att bekämpa sjukdomen. Det fanns redan lagar om karantän. Nu byggde man nya sjukhus, och anställde mer vårdpersonal. Dessutom anställdes fler likbärare. De hämtade liken på natten, och tog dem till särskilda kyrkogårdar.

Trots det spreds sjukdomen snabbt, särskilt bland de fattiga. Bara någon vecka efter att sjukdomen brutit ut dog åttio människor om dagen av kolera i Göteborg. Sammanlagt dog nästan var tionde göteborgare i kolera år 1834.

Kolera var en av 1800-talets mest fruktade sjukdomar, även om det inte var den som dödade flest. Sjukdomsförloppet var snabbt och dramatiskt. Ingen visste hur man skulle skydda sig. Tidningarna tryckte skräckhistorier, och spred rykten. Uttrycket



▲ Kolerakyrkogården vid Delsjön. De döda begravdes på särskilda kyrkogårdar utanför staden. Det var för att minska risken för smitta. Flera övergivna kolerakyrkogårdar finns kvar i Göteborg. Wikimedia (PDM)

”att välja mellan pest och kolera” lever kvar än idag, trots att det var länge sedan någon av de sjukdomarna var ett problem i Sverige.

### Aderlätning och andra sätt att ta livet av sina patienter

Under större delen av historien var det riskabelt att gå till läkaren. Dålig hygien och smutsiga redskap spred sjukdomar mellan patienterna. Behandlingarna kunde vara farligare än sjukdomarna.

Bakterier och virus var helt okända. Läkarna trodde under flera tusen år att sjukdomar orsakades av att kroppsvätskorna inte var i balans. Detta



◀ En läkare tappar blod från en ung kvinna. Wikimedia (CC-BY 4.0)



försökte de rätta till genom åderlåtning. Det innebar att de tappade patienten på blod. Om patienten överlevde blodförlusten, vilket var långt ifrån säkert, var det stor risk att såren blev infekterade.

Andra behandlingar som gjorde mer skada än nytta var att framkalla kräkningar eller diarré, eller att låta mängder av blodiglar suga ut blod från kroppen.

Det fanns också mycket vidskepelse kopplat till sjukdomar. Människor försökte bota sjukdomar med hjälp magi. Ett vanligt sätt att behandla barn som drabbats av räkitis var att dra dem genom ett hål i ett träd. Inte så farligt, men inte heller så meningsfullt.

### Vaccin revolutionerar sjukvården

Smittkoppor är den sjukdom som dödat flest människor genom historien. Under 1700-talet utvecklades vaccin mot smittkoppor. Efter en hel del tvekan började man vaccinera människor i stor skala. I Sverige blev det obligatoriskt att vaccinera barn under två år mot smittkoppor år 1816. Det är ett av skälen till att befolkningen ökade mycket under 1800-talet. Tack vare vaccinet mot smittkoppor är sjukdomen utrotad idag.

Vetenskapliga experiment förbättrade sjukvården. På bilden arbetar Louis Pasteur. Wikimedia (PDM) ▼



▲ Många barn dog tidigt. De här syskonen begravdes på Mariebergs kyrkogård. De hade också tre syskon som blev vuxna. Arkeologerna (CC-BY)

### Läkekonst blir vetenskap

Utvecklingen gick starkt framåt inom många vetenskaper på 1800-talet. Det gällde även läkarvetenskapen. Läkare och forskare utvecklade vetenskapliga arbetssätt. De observerade, experimenterade och utvärderade.

Det stora genombrottet inom läkarvetenskapen kom när man insåg att sjukdomar kunde orsakas av osynliga små organismer, bakterier. Det var i mitten av 1800-talet. Senare upptäcktes även virus. Detta gjorde att man kunde utveckla vaccin mot svåra sjukdomar som rabies, och nya mediciner. Man insåg också hur viktigt det är att tvätta sår, och att använda sterila läkarredskap för att inte föra smitta vidare.

Narkos och bedövning var en annan upptäckt, som från mitten av 1800-talet underlättade för många sjuka. Tidigare hade man opererat utan bedövning.

### Sjukvården i Göteborg

Redan innan Göteborg grundades låg sjukhuset Nylöse spetal i nuvarande Gamlestan. Det bytte senare namn till Göteborgs hospital, och användes i nästan femhundra år. Det var Göteborgs första sjukhus.

Olika sjukdomar behandlades på olika sjukhus. Hospital var från början till för människor som var sjuka i spetälska. När spetälska började bli ovanligt, fick människor med andra sjukdomar plats på hospitalen. En bit in på 1800-talet var hospitalet bara till för psykiskt sjuka.





◀ Arkeologer undersöker grunden till Göteborgs kurhus från 1800-talet. Arkeologerna (CC-BY)

Tänderna har skadats av kritpipans skaft. Arkeologerna (CC-BY) ▼



Sahlgrenska sjukhuset öppnade år 1782. Då fanns det plats för tjugofyra patienter. De som arbetade där var en läkare, en kirurg, en hushållerska, en piga och en dräng.

### Kurhus för smittsamma och obotliga

Kurhus var sjukhus för människor med smittsamma könssjukdomar, särskilt syfilis. Syfilis behandlades med kvicksilver. Det var inte en bra metod. Symptomen försvann ett tag, men de kom tillbaka. Dessutom blev patienten kvicksilverförgiftad.

Alldeles norr om Nordstan har arkeologer hittat resterna av huset där Göteborgs kurhus fanns mellan år 1835 och år 1894. Det som fanns kvar var en del av husgrunden. Grunden bestod av en grov stenmur som vilade på en rustbädd av trä. Rustbädden hindrade muren från att sjunka i leran.

Kurhuset vid Nordstan hade från början trettio sängplatser. Det var för lite, så kurhuset fick byggas ut. Ändå räckte det inte till. I slutet av 1800-talet byggdes Holtermanska sjukhuset, och kurhuset flyttade dit.

### Hur vet vi hur människorna mådde?

Det finns flera sätt att lära sig om sjukdomar förr. Det finns texter som beskriver sjukdomar, särskilt när epidemier härjade. Många äldre bilder föreställer sjuka människor eller läkare som arbetar.

Osteologer är experter på ben. De kan studera skelett, och se spår av sjukdomar, skador och under-

näring. Det säger mycket om hur människor mådde, men också om hur de levde.

Garnisonskyrkogården i Göteborg är ett exempel på det. Här begravdes soldater och deras familjer. Nästan hälften av skeletten från garnisonskyrkogården har skador på tänderna efter kritpipor. Det gäller män, kvinnor och barn. På 1700-talet var det vanligt att man rökte tobak i kritpipa. Ingen visste att det var farligt. Människorna som begravdes på garnisonskyrkogården hade därmed inte mycket håll i tänderna. De hade inte råd med dyra sötsaker.

#### Källor

Artiklar. Medicinhistoriska museet (<https://medicinhistoriska.sahlgrenska.se/skola-och-larande/artiklar>, 2023-05-24).  
Göteborgs historia. Näringsliv och samhällsutveckling. Från handelsstad till industristad 1820–1920. Martin Fritz. 1996.  
Kolera. Samhället, idéerna och katastrofen 1834. Daniel Larsson. Stockholm: Carlssons. 2015.  
Om läkekonst förr och nu. Kenneth Pehrsson. 2022.  
Under jorden i Göteborg. Arkeologi för Västlänken 1. Redaktörer Carina Bramstäng Plura, Ester Nannmark och Christina Rosén. 2021.

